

Onko kirjastopalvelujen maksuttomuus vaihtoehtotonta?

Muutama hiljan luettavakseni osunut kirjoitus, eräs pikku-uutinen ja osallistuminen erääseen pohjoismaiseen selvityshankkeeseen virittivät minut mietiskelemään kirjastopalvelujen maksullisuuden ja maksuttomuuden palapeliiä. Täydellisen palapelikuvion kokoamiseen tarvitaan täysi laatikollinen palasia eikä minulla tuota laatikkoa ole. Käsiini sattuneet palaset riittivät kuitenkin herättämään otsikon kysymyksen.

Käyttäjän ja tutkijan realismia

Kansanedustaja Pekka Haaviston (1990) alaker-takirjoitus Ilta-Sanomien kuluvan vuoden mar-raskuun 14 päivän numerossa sisälsi veto-omuksen yleisille kirjastoille. Hän toivoo yleis-ten kirjastojen panostavan laadukkaiden vide-oiden ja tietopalvelujen tarjontaan. Edellisistä hän olisi valmis maksamaan 20–30 markkaa, jälkimmäisistä omakustannushinnan. »Paras ratkaisu olisi tietysti kirjastojen määrärahojen tuntuva korotus — mutta se näyttää nyt mah-dottomalta», hän toteaa yksikantaan.

Kansanedustaja Haaviston kirjoitus on terve-tullut kirjaston käyttäjän puheenvuoro. Hän jä-sentää kirjastotoiminnan palvelut yhtäältä pe-rustoiminnaksi — kirjat ja lehdet — jonka tu-lee säilyä maksuttomana, toisaalta uusiksi pal-veluiksi, joista voitaisiin periä hinta. Näitä ovat kuvataallenteiden ja sähköisten palvelujen tar-jonta. Hän perustelee ehdotustaan esittämällä, että »Ellei kirjastot nopeasti laajennu uusille alueille, kuvalliseen ja sähköiseen viestintään, ne jäävät kokonaan kaupallisen sektorin hoitettavaksi. Se on kuluttajalle kalliimpi vaih-toehto — eikä kovin tasa-arvoinen.»

Haaviston loppukaneettia — »Tietoyhteiskun-nan köyhiä ovat ne, jotka eivät pääse tiedon lähteille» — kannattaa miettiä useammin kuin kerran. Hänen hahmottamassaan tietoyhteis-kunnassa köyhyys ei ole varattomuutta eikä so-siaalista vähempiosaisuutta. Se on vaikeutta päästä tiedon lähteille. Nämä ajatuskulut joh-tavat kysymään keitä ovat yleisten kirjastojen »köyhät»? Kaikki eivät ole »köyhiä», mutta voi-

vatko kaikki »vaurastua» yhtä lailla samojen palvelujen käyttäjinä?

Reijo Savolainen (1990) on tarkastellut otsik-kokysymystä julkisen ja yksityisen intressin lähtökohdista käsin ja päätenyt toteamaan, että viime kädessä näissä asioissa on aina kysymys tiedon arvon poliittisesta arvioinnista. Hänen pohdintansa johdattavat kysymään voidaanko ollenkaan odottaa, että yhteiskunnat poliittisen päättäjiensä kautta sitoutuisivat määritte-lemään ne ryhmät (mukaan lukien ryhmä »kaikki»), joille kirjastojen täydelliset palvelut tulee kohdentaa maksuttomasti lainsäädännöl-lisin ja säädöksiin perustuvien rahoitustoimen-pitein?

Kirjastonhoitajien idealismia

Tällaiset mietteet ja pohdinnat eivät näytä saa-vuttaneen erityisempää vastakaikua suomalai-sen kirjastonhoitajien keskuudessa. Ainakin uu-tinen (HS 02. 12. 1990) Kirjastonhoitajaliiton valtuuston kokouksesta tiesi kertoa, että vai-tuuston mielestä kirjastopalvelut tulee säilyt-tää maksuttomina, että kirjastopalvelujen tulee olla samalla tavoin tiedon tarvitsijoiden kuin elämysten etsijöidenkin käytettävissä ja edel-leen, että palvelujen taso tulee säilyttää, kun valtionosuus- ja kirjastolakeja muutetaan. Sa-nomalehti otsikoi asiasta synteisiin: »Kirjaston-hoitajat haluavat pitää palvelunsa ilmaisina ja tasokkaina».

Kirjastonhoitajat näyttävät pitävän keskeise-nä sitä seikkaa, että aineistot ovat samanmuo-toisia riippumatta siitä käyttävätkö niitä tieto-jen tarvitsijat vai elämysten etsijät. Koska käyt-tötapoja ei käytännössä voida erotella, on loo-gista edellyttää, että kaikkien aineistojen tulee olla yhtä lailla tarvitsijoiden käytettävissä. Ongelmallisempaa on edellyttää samaa palvelujen tarjonnalta. Jos palveluiksi lasketaan erittele-mättömästi niin kokoelman luominen kuin tien-donhakupalvelut, on kyseessä hyvin erilaiset palvelut suhteessa asiakkaisiin. Osa palveluis-ta tehdään kaikkia varten — käyttäjäkolektiiville — osa taas tehdään heidän toimeksiannos-taan. Ero ei ole vallan vähäinen.

Laatu keskeisempää kuin maksuttomuus?

Kirjastonkäyttäjä Pekka Haavisto pitää perin- näisten aineistopalvelujen ja uuden tekniikan luomien aineistojen tarjonnan yhteisenä tekijänä niitä laadullisia kriteerejä, joita kirjastoissa sovelletaan aineistojen valinnassa. Videoiden osalta kirjasto olisi se paikka, josta pienilevikkisten laatu elokuvien harrastaja tietäisi saavansa toivomaansa aineistoa. Laadukkuus erottaisi kirjastojen videovuokrauksien kioskien, huoltoasemien ja videovuokraamoiden kaikkiruokaistarjonnasta. Haavisto siis edellyttää kirjastojen videotyöltä tasokkuutta, ei sen sijaan maksuttomuutta, saati ilmaisuutta.

»Ajatusta voi jatkaa tietoverkkoihin, tietopankkeihin, atk-ohjelmiin ja digitaalisiin tallenteisiin», Haavisto kirjoittaa, mutta ei kuitenkaan jatka muutoin kuin mainitsemalla, että kirjastosta tulisi saada yhteys kaikkialle maailmaan eri tiedostoihin ja verkkoihin. Tätä kehitystä hän käyttäjänä ehdottaa nopeutettavaksi rahastamalla palveluista.

Viittasin jo Savolaisen tuoreeseen tutkimukseen enkä ole unohtanut Kalervo Järvelinin (1986) väitöskirjaa, jossa hän on käyttäjän edunvalvoja. Hänen tutkimuksessa on kyseessä sellaisten käyttäjälle ystävällisten tietokantajärjestelmien kehittäminen, jotka pystyvät avustamaan tiedonhakijaa ennakoimalla suunnitellun haun kustannukset. Tietokantojen tuottajat ja käytettäväksi saattajat perivät käyttömaksuja jatkossakin. Ollakseen elinvoimaisia niiden on panostettava laatuun.

Vaikka erityisesti tiedonhaku lienee tällä erää yleisten kirjastojen pulmallisin kustannusalue, en käy keskustelemaan siitä, vaan tartun toiseen asiaan, kirjojen (ja kausijulkaisujen) lainauksen maksuttomuuteen. Sitä on enimmäkseen perusteltu itsestäänselvyytenä ja luovutamattomana etuna — joka tosin on pitänyt keran saavuttaa. Sekään ei ole mikään ikimuis- toinen nautintaoikeus.

Suomessa tuo etu on saavutettu niinkin myöhään kuin vuonna 1928. Siitä säädettiin kansankirjastolaissa. Silloinen, suvereenina valtion vasta ensimmäisen kymmenvuotisvirstanpylvään ohittanut Suomi oli kuitenkin kovin toisenlainen kuin se korkean koulutustason maa, jossa nyt elämme — olkoonkin, että kulutusjuhlasta pää kipeänä ja kukkaro tyhjänä. Millä

laadulla me 1990-luvulla perustelemme kirjallisuuden maksuttoman lainauksen luovuttamattoman edun?

Kirjallisen viestinnän keskeisyys

Jouduin hiljattain tekemisiin tälle lehdelle niinkin etäisen asian kuin ydinpolttoainejätteen pitkäaikaisäilytyksen kanssa. Säteilyturvasta vastaavien viranomaisten piirissä on eri puolilla maailmaa, myös pohjoismaissa, virinnyt vakavaa pohdintaa siitä, miten tällaisia kallioiperän uumenien ydinjätehautoja koskeva tieto tulee dokumentoida, miten varmistaa tuo dokumentointi, miten estää se, etteivät haudat joudu unohduksiin ja muodostu sen vuoksi vaaraksi, ja miten viestiä niiden vaarallisuudesta ei vain tuleville sukupolville, vaan myös meidän jälkeemme tuleville kulttuureille. Viestimistarpeen aikajänne on huikkea pitkä, 10 000 vuotta eli yhtä pitkä aika kuin on kulunut viime jääkauden päättymisestä meidän päiviimme, korkea-aktiivisen jätteen osalta vielä pitempi.

Kysymystä on tutkittu monesta näkökulmasta. Sivuutan tässä sinänsä kiintoisat metodologiset tutkimukset tulevaisuuden skenaarioiden rakentamisesta sekä itse skenaariot ja otan esiin vain pohdinnat tiedon siirron käytännöllisistä, konkreettisista puolesta. Arkeologit (mm. Kaplan 1982) ovat ydinjätehautojen merkitsemistä pohtiessaan päätyneet käsitykseen, että kirjoitusmerkit ovat varmin vaaraviestin ilmaisi- ja kuvataiteen symbolit, kuten esim. liikennemerkit tai mikrotietokoneiden ikonit, ovat sidoksissa siihen kulttuuriin, joka ne on tuottanut, vain sen piirissä ne voidaan tulkita sellaisinaan ja ymmärtää yksiselitteisesti. Arkitodelisuus osoittaa, ettei tämäkään aina pidä paikkaansa ainakaan nopeasti esiin tulevissa tilanteissa. On päädytty käsitykseen, että jälkimaailma merkityksessä jälkeemme tulevat ihmiskulttuurit voi ymmärtää symbolimerkit vain sanoin selitettynä.

Arkeologisista esimerkeistä ei ole puutetta. Sellaiseksi sopii vaikkapa hiekkakivipaateen veistetty reliefi, jossa pienikokoiset ihmishahmot kannattelevat telinettä, jolla istuu samanlainen, mutta isokokoinen hahmo. Ei tiedettäisi, että kyseessä on faaraon kuva, ellei paateen olisi kaiverrettu kirjoitusmerkkejä, jotka selittävät ketä ja mitä asiaa kuva esittää, ja ellei noi-

ta kirjoitusmerkkejä osattaisi tulkita. Koska kirjoitusta osataan lukea, tiedetään täsmällisesti, että kuvattu faarao on Ramses II. Lienee sanomattakin selvää, että ydinjätehautaa koskevan tiedon siirtäminen jälkimaailmalle on monisyisempi ongelma kuin Ramses II:n tunnistaminen kantotuolissaan. Esimerkki kuitenkin osoittaa, miten perustavan laatuista viestintää kirjoittaminen on.

Oletus, että tulevissakin kulttuureissa elää kiinnostus menneisiin kulttuureihin, varsinkin niissä valliiniseihin ajattelutapoihin ja uskomuksiin, ei tietenkään ole muuta kuin oletus. Todennäköisyys, että niissä elää ihmisiä, jotka ovat menneisyydestä samalla tavoin kiinnostuneita kuin meidän aikamme egyptologit, assyriologit jne., on kuitenkin varsin suuri. Ainaakin voidaan osoittaa, että esine- ja rakennusjäänteiden rinnalla tutkijoiden kiinnostus kaukaisessa tulevaisuudessaakin kohdistuu menneen ajan kulttuurin kirjoitusmerkkeihin ja kirjoituksiin.

Kirjoittamalla viestiminen on meidän ja meitä edeltäneiden tunnettujen kulttuurien olennaisin yhteinen piirre. Miksi tulevaisuus olisi toisenlainen? Vain koneista ja apulaitteista riippumatta luettava teksti avaa seuraaville kulttuureille mahdollisuuden avata sanomiamme ja tietää meidän ajastamme, myös aikaansaamastamme vaarasta maan syvissä uumenissa. Tulevien kulttuurien teknologiasta emme tiedä, mutta jos ihmisellä on näköaistinsa jäljellä — ja miksi ei olisi? — hän myös kykenee löytämään ja todennäköisesti ratkaisemaan menneen kulttuurin kirjoitettuja viestejä.

Vastuu tiedon siirrosta käsittömättömän kaukaisille sukupolville johtaa kirjoittamalla viestimisen tietoiseen käyttämiseen. Eikö silloin kirjoitetun sanan saattaminen oman aikamme ihmisille heidän siitä ammentaakseen kuuluu perusoikeuksiin Suomen kaltaisessa maassa, tässä kulttuurissa? Paljon on jeesusteltu kehitysyhteistyön eurosentrisyydestä ja siinä sivussa luku- ja kirjoitustaitokampanjoihin muka kätkeytyvistä vastaanottajille koituvista kulttuurivaaroista. Eikö tähän asenteeseen sisälly samalla myös ajatus, ettei näiden kulttuureiden tarvitse luoda kirjallisia viestejä tulevaisuudelle?

Melkoisen mutkan kautta sain itselleni sisäisen varmuuden kirjoihin kätkeytyvän sanomien oikeutuksesta tulla luetuiksi vapaasti. En todellakaan ole sanonut mitään uutta, sellaista mikä ei aiemmille sukupolville olisi ollut sisäistä

tietoa jo kauan sitten. Tulini vain perustelleeksi itselleni, että kirjojen ja kausijulkaisujen maksuton lainaaminen tarvitsijoilleen on kirjallisen kulttuurin yhteiskunnassa — itsestäänselvyys ja luovuttamaton oikeus.

Viisas realismi ei tapa ihanteita

Maksuttomien ja maksullisten kirjastopalvelujen dilemman olen edellä jättänyt siksi mikä se tällä erää on, siis dilemmaksi. Käsitykseni mukaan asian selkiinnyttäminen vaatii julistuksellisia kannanottoja ja julkilausumia tehokkaampia työkaluja. Heikkilä ja Holma (1990) kysyvät »Kuka tekisi kirjaston tulevaisuuden?» ja vastaavat siihen tarvittavan ennen kaikkea kirjastonhoitajia itseään. Totta kai; mutta miten tulevaisuutta tarkkaan ottaen tehtäisiin?

Kirjastonhoitajien ammatillinen ihanteellisuus ja moraaliset kannanotot ovat nykymaailmassa sekä kunnioitettavia että harvinaisia. Pulmallisena pidän kuitenkin sitä, että he eivät ainakaan liittovaltuustonsa tasolla tingi vaatimuksistaan tippaakaan, vaan asettuvat kompromissittomasti yksityisen ihmisen ja siis tässä mielessä yksityisen intressin asianajajaksi. Julkisen intressin suunnasta tarkasteltuna asiantila on hankala. Kompromisseista kieltäytyvien kanssa on näet vaikea neuvotella ja se taas johtaa helposti yksinomaan poliittiseen tilanearvioon ja kirjastotoimen kannalta yksipuoliseen päätöksentekoon. Eikö todellakaan ole mahdollista, että kirjastotaholla luotaisiin maksuttomuuden päämäärän saavuttamista palveleva toimintastrategia ja toimittaisiin se ohjenuorana sen sijaan, että vaaditaan päämäärää toteutettavaksi ehdoitta heti? Julistajan rooliin tyytymisen sijasta tavoiteltaisiin pääsyä todelliseksi neuvottelukumppaniksi julkisen ja yksityisen intressin (poliittisessakin) yhteensovittamisessa kirjastopalvelujen koko spektrin leveydeltä. Lähtökohtia strategialle tarjoaisivat myös käyttäjien ideat ja tutkijoiden löydökset.

Idealisteille kompromissit ovat usein kauhistus. Pistämätön kansanviisaus kuitenkin sanoo, että tie helvettiin on kivetty hyvillä päätöksillä. Toinen kansanviisaus taas tietää, että paras on hyvän pahin vihollinen. Ehkä joistakin välittömistä vaatimuksista voitaisiin luopua maksuttomuuden päämäärän määrätietoisena saavuttamisen hyväksi. Miksi maksuttomuuteen

tähtäävä toimintastrategia ei voisi olla vaatimusten (ja unelmien?) julistamisen vaihtoehto?

Marjatta Okko

Viitteet

Haavisto, Pekka (1990) Kirjasto ja kassakone. *Ilta-Sanomat* 14. 112. 1990.

Heikkilä, Inkeri & Holma, Aulikki (1990) Kuka tekisi kirjaston tulevaisuuden? *Kirjastolehti* 83 (10): 454–456.

Järvelin, Kalervo (1986) User charge estimation in numeric online databases. *Acta Universitatis Tampereensis*, ser. A, vol 212.

Kaplan, Maureen F. (1982) Archaeological data as a basis for repository marker design. ONWI-354, Columbus, Ohio.

Savolainen, Reijo (1990) Fee or free? The socio-economic dimensions of the charging dilemma. *Journal of Information Science* 16: 143–153.